

Ampt Epe

Historische vereniging voor
Emst—Epe—Oene—Vaassen

2006 – Themanummer
www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961

Redactie: D. Hamer, L. van den Bremen-Jonker,
H. Tijman-Logtenberg

Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe
redactie@ampt-epe.nl

Postadres Ampt Epe: Postbus 114, 8170 AC Vaassen

ELISABETH MARIA POST

door

Drs. D. Hamer (redactie)

Drs. E. de Jonge

Ds. L.A. van Ketel

G. Kouwenhoven

Drs. B. Paasman

Ing. J. van Zellem

2006 - Themanummer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.

Ten geleide

Evert de Jonge

In 1812 overleed in Epe de schrijfster Elisabeth Maria Post, wier leven en werk sterk verbonden was met de Veluwe.

Nu, 200 jaar later, is de herinnering aan deze begaafde vrouw enigszins verbleekt. Natuurlijk geniet zij in literaire kringen bekendheid, maar de gemiddelde mens kent hooguit andere vooraanstaande schrijfsters uit de 18^e eeuw, zoals Aagje Deken en Betje Wolff.

Voor Elisabeth lijkt de eeuwige roem niet weggelegd. Om hier verandering in te brengen, werd in het najaar 2005 in Epe een themamiddag georganiseerd, waarop een drietal sprekers haar leven en werk belichtten.

Nadien benaderden de sprekers van de bijeenkomst het bestuur van *Ampt Epe* met het verzoek de gehouden referaten onder de aandacht te brengen van een breder publiek. Het bestuur heeft om meerdere redenen gemeend aan dit verzoek gehoor te moeten geven.

Allereerst heeft de vereniging in het grijze verleden af en toe een themanummer uitgegeven. Het huidige bestuur heeft dit thans tot beleid verheven en met deze uitgave is het eerste themanummer 'nieuwe stijl' een feit.

Ten tweede betreft het een interessant onderwerp: het leven en werk van een vrouw in de late 18^e eeuw. En dat is bijzonder althans binnen de geschiedschrijving, want de vrouw komt er nog steeds bekaaid van af. Door deze uitgave draagt *Ampt Epe* een stukje bij in vrouwengeschiedenis.

De auteurs zijn geen onbekenden. Professor B. Paasman stond aan de wieg van onze vereniging en was in de beginjaren redacteur van ons blad. In zijn vakgebied, de literatuurwetenschappen, geniet hij ruime bekendheid.

Maar ook de andere auteurs zijn bekenden: mevrouw ds. L. van Ketel is predikant in Epe, en de heren G. Kouwenhoven, streekarchivaris, en ing. J. van Zelle publiceren geregeld in ons blad.

Voor de vormgeving en de eindredactie werd een beroep gedaan op mevrouw drs. D. Hamer, die een ruime ervaring heeft in het samenstellen van historisch werk en tevens redactielid is van *Ampt Epe*. Zij werd terzijde gestaan door redactielid mevrouw H. Tijman-Logtenberg, die voor de vormgeving zorgde.

Het bestuur is blij met de inzet van alle genoemden wat uiteindelijk resulteerde in de uitgave van een bijzonder themanummer.

Tot slot willen wij de Stichting Eper Gemeente Woning bijzonder bedanken, die met een ruime gift de uitgave mogelijk maakte. Daardoor was het mogelijk de leden een gratis exemplaar te verstrekken.

Namens het bestuur,
Drs. E. de Jonge, voorzitter

Voorwoord

Bert Paasman

Hek begraafplaats

Meer dan met enige andere plaats in Nederland is de herinnering aan de dichteres en schrijfster Elisabeth Maria Post (1755-1812) verbonden met Epe. Waarom?

Niet omdat ze hier een aantal literaire werken geschreven heeft waarin Epe gethematiseerd is, nee, ze heeft veel meer natuur en landschap rond Amerongen, Arnhem, Velp en Noordwijk op de literaire kaart gezet, maar in geen van die andere woonplaatsen van de dichteres is ze zo in ere gehouden als in Epe. Misschien komt dat wel omdat ze in Epe haar graf heeft gevonden: een graf 'in Gods schone vrije schepping' op het landgoed Tongeren, een graf met een grafsteen, indrukwekkend door soberheid, waar op haar geboortedag (22 november) of op haar sterfdag (3 juli) ieder jaar een enkele anonieme bewonderaar een saluut brengt, een bloempje legt of een kaarsje brandt.

Radio Gelderland heeft er een reportage gemaakt in de serie over het mooiste Gelderse plekje; enkele generaties studenten uit Amsterdam en Leiden hebben het graf bezocht en er toepasselijke teksten voorgedragen over leven en vergankelijkheid, dood en onsterfelijkheid.

Met name in de herfst, wanneer de natuur in de fraaiste kleuren de vergankelijkheid ademt, en in het voorjaar als de continuïteit van het leven zich in nieuwe groentinten vertoont, is deze natuur-begraafplaats een plek van bezinning en verademing – en dat is geheel volgens de wens van de stichter, Jan Hendrik Rauwenhoff, met wie Post bevriend was en die haar toestemming verleende er als niet-familieelid begraven te worden.

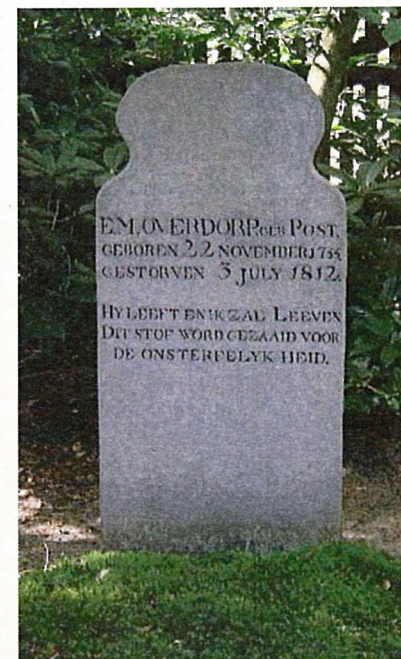
De bekende dominee Jan Andries Prins, volksopvoeder en stichter van de Eper Gemeentewoning, begreep de betekenis van Post, zorgde met zijn vriend H.W. Heuvel voor het eerste boekje over haar leven en werk (1913) en voerde actie voor een herinnerings-vaas (door de beeldhouwer W.C. Brouwer), die jarenlang op het Kerkplein heeft gestaan, maar zich thans in de Hervormde Kerk bevindt.

Door haar huwelijk met de predikant Justus Overdorp, die van 1807 tot 1826 in Epe stond, was er al een bijzondere band tussen de Hervormde Kerk en Post. In de tweede helft van de 20^e eeuw besloot de gemeente Epe een straat naar haar te noemen. En aldus kreeg Post in Epe meer postume eerbewijzen dan in haar andere woonplaatsen.

Op zaterdag 19 november 2005, op een paar dagen na 250 jaar na haar geboorte, was de Hervormde Kerk van Epe met bijna 200 mensen gevuld die aan de herdenking van haar leven en werk deelnamen. Een commissie, bestaande uit Jan van Zelle, Bart Bonhof, Lydia van Ketel, Gerrit Kouwenhoven en ondergetekende, had deze middag voorbereid; in de *Stentor* was op 10 november door Jacobien de Krijger een prikkelend artikel aan de betekenis van het werk van Post gewijd. Jan van Zelle leidde de middag in, ondergetekende mocht leven en werk van Post introduceren, ds. Lydia van Ketel plaatste Posts godsdienstige gedachtegoed in de ontwikkeling van piëtisme tot modernisme, maar liet zich ook als pastor inspireren door haar literaire werk, en archivaris Gerrit Kouwenhoven liet met woord en beeld nog eens de weinige achterhaalbare banden van Post met Epe de revue passeren.

Het is naar aanleiding van deze drukbezochte herdenking dat de genoemde commissie in samenwerking met de redactrice van Ampt Epe, mevrouw Dianne Hamer, de lezingen uitgeeft in dit bijzondere nummer van *Ampt Epe*.

In de gemeente Epe, met zoveel individuele lezers en leesclubs, met prachtige bibliotheken en nieuwsgierige leraren en scholieren, met een bloeiend kerkelijk en cultureel leven, met bloeiende historische verenigingen, musea en stichtingen, en, last but not least, een actief gemeente-archief, zal de betekenis van Elisabeth Maria Post en haar oeuvre zeker niet in de vergetelheid raken!

E.M. Post en haar betekenis voor de Nederlandse literatuur

Bert Paasman

Elisabeth Maria Post (* Utrecht, 22 november 1755 – † Epe, 3 juli 1812) leefde in de periode die men de verlichting noemt. Een periode waarin, in het spoor van de filosofische stromingen rationalisme en empirisme, de vooroordelen, tradities, verworven rechten (en on-rechten) en het bijgeloof van voorafgaande eeuwen getoetst werden door de rede en de zintuigen. En betwijfeld of bekritiseerd of zelfs afgezworen. Op alle gebieden des levens: wetenschap, vooral natuurwetenschappen, godsdienst, opvoedkunde, staatkunde en politiek. Met een enkel voorbeeld, een periode waarin men de bliksem niet meer interpreteerde als een daad van een vertoornde God, maar als een elektrische ontlading; waarin een komeet niet meer een waarschuwing Gods was voor rampen en dure tijden, maar een klein nevelhemellichaam waarvan men exact de baan en de data van waarneming kon berekenen; waarin een vorst niet meer een door God geautoriseerde alleenheerser was, maar een *primus inter pares* die aangesteld en afgezet kon worden op grond van de wil van het volk.

Zoals u zich kunt voorstellen, brachten de nieuwe inzichten behalve positieve ook vele negatieve reacties teweeg. Het was daarom een bewogen tijd, met veel conflicten en polemieken, met revoluties en oorlogen. Een tijd waarin niet alleen de hogere geestelijken, de adel en aristocratie het voor het zeggen hadden, maar de gegoede en ontwikkelde burgerij, inclusief de

vrouwen, haar aandeel in het bestuur van stad, provincie en land opeiste. In de Republiek der Verenigde Nederlanden manifesteerde zich die ontwikkeling in de strijd tussen democratische burgers en aristocratische regenten, enigszins ongenueanceerd aangeduid als patriotten en oranjegezinden. In landen om ons heen, in de eerste plaats in Frankrijk, leidde ze tot revoluties. Toen de Franse Revolutie uitbrak, was Elisabeth Maria Post 34 jaar. Toen zij 40 was, maakte de Republiek der Verenigde Nederlanden plaats voor de met Franse steun tot stand gekomen Bataafse Republiek, die na elf jaar door Napoleon werd vervangen door het Koninkrijk Holland met Lodewijk Napoleon als vorst en tenslotte in 1810 (Post was toen 55 jaar) werd dit koninkrijk ingelijfd als provincie van het Franse keizerrijk. Op het moment dat Post stierf, juli 1812, was Napoleon volop bezig met de voorbereidingen van zijn veldtocht naar Rusland. E.M. Post leefde dus in een bijzonder onrustige en onzekere tijd.

Het is goed dat te bedenken als we naar haar levensloop kijken, die ook al veel spanningen vertoont. Ze werd geboren als kind van een vooraanstaande Utrechtse familie: haar vader was eigenaar van een suikerraffinaderij en bekleedde bovendien openbare functies als gemeente-ontvanger en raadslid.

Toen ze twaalf jaar was, ging de fabriek van haar vader, buiten zijn schuld, failliet en zag hij zich genoodzaakt zijn openbare functies neer te leggen en trok het gezin zich berooid terug op het platteland, in het gehucht Emminkhuizen, in de steek gelaten door collega-stadsbestuurders, vrienden en zelfs familieleden. Haar oudste broer, meester in de beide rechten, ging om het gezin te steunen als assistent-koopman naar Oost-Indië, maar vond een graf in de golven. Haar jongste broer stierf na een jaar in Emminkhuizen.

Tot haar achttiende verbleef ze daar, in eenzaamheid, zonder vrienden en vriendinnen, zonder feestjes en partijen, zonder modieuze kleding en kapsels, zonder dans-, muziek- en conversatielessen. Alleen het huisonderwijs van haar vrome moeder en de schaarse godsdienstige en literaire boeken vormden haar.

Haar eenzelligheid, haar toevlucht zoeken in de natuur, haar neiging tot melancholie, haar sterke besef van vergankelijkheid van roem en rijkdom, en van het mensenleven, haar overtuiging dat het aardse leven en lijden slechts een voorbereiding waren op het eeuwige leven – motieven die zo kenmerkend zijn voor haar oeuvre – moeten zich in deze jaren ontwikkeld hebben.

Na haar achttiende ging het de familie beter. Vader Post werd drost van de Heerlijkheid Amerongen en ze verhuisden naar het voorname drostehuis naast het kasteel. Hier in de natuur van de uiterwaarden van de Rijn en van de Utrechtse Heuvelrug hield Elisabeth Maria Post een natuurdagboek bij en schreef ze haar eerste gedichten en prozaschetsen.

Twee van haar broers maakten een zekere carrière, wat de sociale status van het gezin nog wat verder verhoogde. Eén werd predikant, uiteindelijk in de voorname standplaats Arnhem; de ander werd planter in Demerary (in de toenmalige Nederlandse kolonie Berbice, Essquibo en Demerary, later Brits Guyana, thans Guyana, buurland van Suriname).

Na de dood van haar vader moest het gezin de ambtswoning verlaten en verhuisde het naar Arnhem, waar zoals gezegd een broer predikant was. Elisabeth Maria Post zag er vreselijk tegenop om naar een stad terug te keren – het trauma van wat er in de stad Utrecht was gebeurd, was nog niet genezen. Ze vreesde haar creativiteit en levenslust te verliezen als ze het landleven verlaten zou. De realiteit viel mee: in Arnhem publiceerde ze haar eerste briefroman *Het land, in brieven* (1788), haar eerste bundel met gedichten en prozafragmenten *Voor eenzaam* (1789), haar tweede briefroman *Reinhart, of natuur en godsdienst* (1791-1792) en vertaalde ze *Don Karlos* (1789) van niemand minder dan Friedrich von Schiller.

Niettemin bleef ze in de grond van haar hart verlangen naar het landleven en met een van haar zusters verhuisde ze naar het dorp Velp, waar ze hun huisje aan de Dorpsstraat de veelzeggende naam *Retraite* gaven. Ze bracht dagelijks uren wandelend, filosoferend en schrijvend door in de natuur van de landgoederen rond kasteel

Rozendaal, kasteel Biljoen en in het landschapspark Beekhuizen, ook wel Gelders Arcadia genoemd. In zo'n z.g. Engelse tuin waren alle denkbare elementen uit natuur en landschap op verrassende wijze bij elkaar gebracht: bossen en heuvels, vijvers en beken, watervallen en bruggetjes, grotten en hermitages, oosterse tempeltjes en gotische ruïnes. Alle bedoeld om de waarnemer tot reflectie, tot diepe gedachten over de schoonheid én de vergankelijkheid van de natuur en het leven te brengen. Hier werd haar creativiteit gestimuleerd; hier kon ze via de natuur de schepper ervan vereren. Hier aan de Veluwezoom wilde ze blijven wonen en werken.

De liefde, of volgens Elisabeth Maria Post de Goddelijke Voorzienigheid, besliste anders.

Ze leerde de predikant Justus L. Overdorp uit Noordwijk-Binnen kennen en werd verliefd op hem, maar begreep ook dat zij, als zij zouden trouwen, haar geliefde Gelderland zou moeten verlaten om in het kale Holland te gaan wonen. Dit gaf grote spanningen, als het ware een strijd tussen haar liefde voor Overdorp en die voor de Gelderse natuur. De neerslag ervan vindt men in haar dichtbundel *Gezangen der liefde* (1794). Ze vindt de Noordwijkse natuur (kust, duinen, geestgronden) maar dor en dood. Niettemin woont daar haar Overdorp.

Het huwelijk vond in 1794 te Velp plaats (zij was toen 39 en haar man 31 jaar). Ze verhuisde, hopen dat de dichtsterlijke inspiratie het haar niet al te moeilijk zou maken, want ze wilde nu aan haar rol als echtgenote, domineesvrouw en eventueel moeder voorrang geven.

Hoewel hun huwelijksrelatie goed was, werden de Noordwijkse jaren een dieptepunt in haar leven. Ze kon de Hollandse natuur en het landschap niet waarderen, ze werd geen moeder, ze was als domineesvrouw niet meer zo vrij om te schrijven wat ze wilde, de toenemende politieke onrust bezwaarde haar, ze ging aan diepe depressies lijden en kreeg astma. Ze verzwakte en voor haar leven werd gevreesd. Haar man stimuleerde haar om de pen weer ter hand te nemen. Ze vertaalde enkele buitenlandse literaire werken, schreef een bundel vertogen over toenmalige normen en waarden (in briefvorm), *Het waare genot des levens* (1796) en uiteindelijk nam ze haar lier van de Noordwijkse wilgen en schreef nieuwe liederen en gedichten, in 1807 gepubliceerd als *Ontwaakte zanglust*. In het gedicht 'Elegie' (klaagzang) drukt ze haar wens uit weer een aardse hemel te mogen genieten in het schone Gelderland.

Haar man nam in 1807 een beroep aan in de Noord-Veluwse gemeente Epe, waar ze opnieuw van de natuur van uiterwaarden, beken, akkers, weiden, bossen en heidevelden kon genieten. Haar wens was dus in vervulling gegaan en ze las en schreef weer.

Pastorie in Epe met tuinhut

Heel belangrijk was het voor haar om nieuwe vriendschappen te sluiten, in dit geval met Anna Wilhelmina Rauwenhoff en haar vader Jan Hendrik van landgoed Tongeren. Beiden lazen veel en beoefenden de dichtkunst (al publiceerden ze niet). In het Rauwenhoff-archief vindt men eigen of geciteerde teksten in handschrift.

Toen na een aantal jaren haar gezondheid – ondanks de inspanningen van de Deventer geneesheer Henricus Th. Hoogeveen – opnieuw achteruitging, sprak ze de wens uit op de familiebegraafplaats van de Rauwenhoffs begraven te mogen worden, in Gods vrije natuur. En aldus geschiedde.

Reeds na twee maanden werd een tweede graf gedolven, dat van Anna Wilhelmina Rauwenhoff. De zielsvriendinnen werden dicht bij elkaar begraven, zoals dat in de literatuur gebruikelijk was.

Na deze historisch-biografische inleiding zal ik ingaan op de plaats

en betekenis van het werk van Post voor de literatuur. Omdat haar werk sterk autobiografisch is, zult u vele elementen uit deze levensloop daarin gethematiseerd vinden.

Ik heb haar werk wel eens gekarakteriseerd als 'te laat voor het classicisme en te vroeg voor de romantiek'. De literaire stroming van het classicisme eiste van de dichters een door de rede (en dus niet door de emoties) beheerste inspiratie, die zich manifesteerde in traditionele thema's (vooral ontleend aan de klassieken), vaste genres en strakke, regelmatige vormen in strofes, rijm en metrum. Wie kennis maakt met het werk van Elisabeth Maria Post zal spoedig merken dat zij aan die vereisten

helemaal niet voldoet. De klassieke thematiek en de mythologische figuren spelen geen rol in haar werk; motieven ontleend aan natuur, Bijbel en haar eigen leven des te meer. Zij beoefent proza en poëzie, en deze poëzie kan zowel strak van vorm zijn, zoals in haar liederen, als deels of zelfs geheel vrij, zoals in sommige gedichten.

Evenals bepaalde tijdgenoten (Jacobus Bellamy en de jeugdige Johannes Kinker en Willem Bilderdijk) experimenteert ze met de vorm. Haar beste gedichten hebben geen vaste strofebouw, geen rijm en meer variatie in het metrum, niet alleen de traditionele jambe wordt gebruikt. Ik laat u een fragment horen van zo'n gedicht:

'De lente'

Daar is nu de lente,
De vrolijke lente,
Die heuvels en dalen,
Die akkers en weiden,
Die bosjens en wouden
Met groen overkleedt.

Nu juichen de bossen,
Nu leven de weiden.
Wat aantal geluiden
Doorgalmen het luchtruim
En roemen als goedheid
Den Schepper der Lente
Die de aarde verheugt.

Nu loeien de koeien,
Nu briesen de paarden,
Nu blaten de lammeren,
En geitjens en schapen.
Nu snorren insectjens
Nu zingen de vogels,

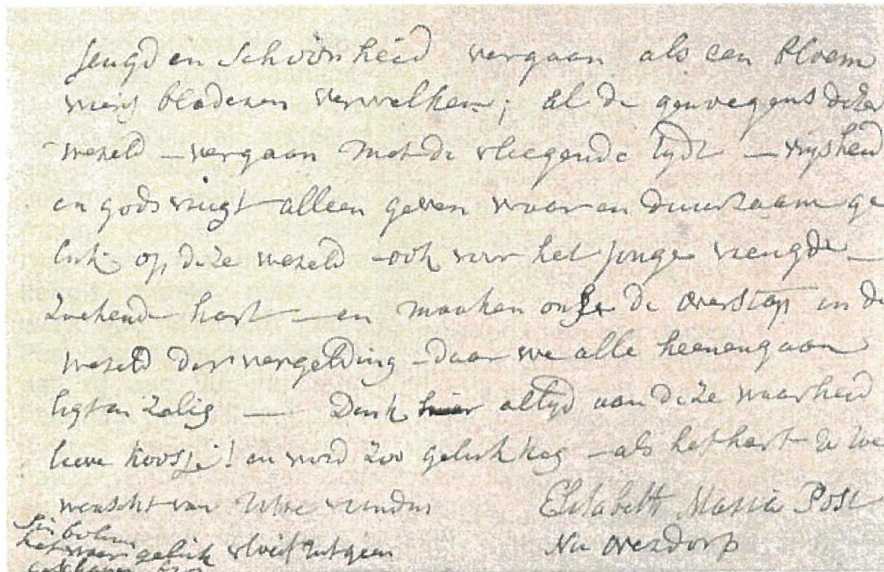
't Geroep van den koekoek,
't Gefluit van de merel,
Het kirren der duifjens,
Het orgelen der leeuwerik,
Vermengt zich harmonisch.
De nachtegaal tovert
Door roerende liederen.
De bosjes weergalmen
Van liefde en geluk!

Deze invloed der lente
Bezielt heel de schepping
Met wonderlijk leven.
Het dode verrijst weer,
Het koude verwarmt zij,
Haar vuur stroomt door de aarde

Met groeikracht en wording
En duizende planten,
Met duizende bloemen,
Zo prachtig, zijn daar!

U hoort hoe modern het klinkt, ook al is het meer dan 200 jaar geleden geschreven.

Van groot belang is zij ook als eerste realistische beschrijfster van de Nederlandse natuur en landschap. Zij beschrijft deze zoals ze die waarneemt, en niet meer zoals de traditie dat vereist. Wel leidt haar empirisme tot verwondering en tot verering van de schepper van de natuur. Als realiste beschrijft ze geen italianiserende, mythologische en pastorale landschappen meer. De Veluwe herder is geen galante filosoof, maar een afgesloofd, beklagenswaardig mens.

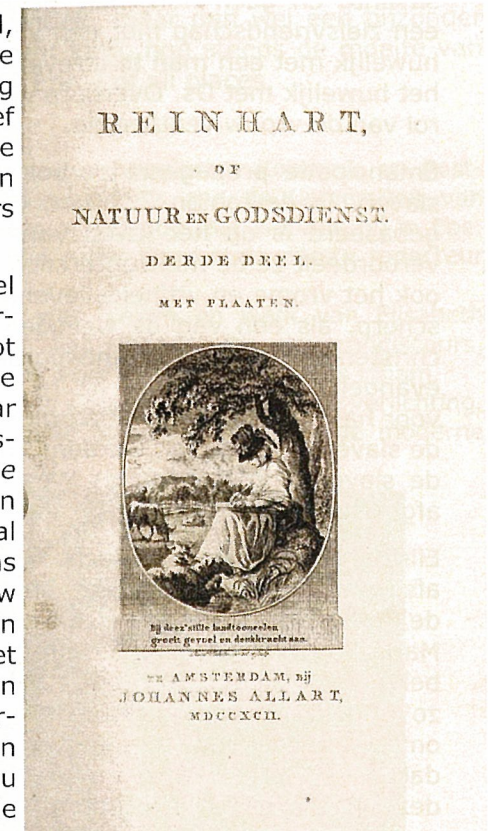
Handschrift Elisabeth Post

Een romantische trend in haar werk is dat zij de gecultiveerde natuur van de Engelse tuin en het landschapspark steeds minder waardeert en uiteindelijk de voorkeur geeft aan de ongecultiveerde, vrije, zelfs woeste natuur. Haar natuurbeschrijvingen zijn zorgvul-

dig, met veel oog voor detail, en voor wie de grotere omslachtigheid in formulering van vroeger eeuwen voor lief neemt, zeer zeker nog te genieten. Ik zou haar zelfs een voorloper van de tachtigers durven noemen.

Kan ze als experimenteel dichteres en realiste in natuurbeschrijvingen niet meer tot het traditionele classicisme horen, op grond van haar buitengewone verbeeldingskracht zou ik haar een *vroege* romanticus willen noemen (vroege, omdat men meestal de Nederlandse romantiek pas in het begin van de 19^e eeuw laat beginnen): in de roman *Het land* verbeeldt ze, zij het voorzichtig om niet te ver van de *Bijbel* af te dwalen, interstellare reizen, ruimtereizen die een mens na zijn dood zou gaan maken om de totale schepping te bewonderen en te begrijpen. En in de roman *Reinhart, of natuur en godsdienst* verbeeldt ze gedetailleerd een onderwaterwereld in de diepten van de oceaan, en dat in een tijd dat over een en ander nog geen kennis voorhanden was.

Verlichtingskenmerken bevat haar werk ook. In *Het land* geeft ze een ideaalbeeld van de geëmancipeerde vrouw. Haar hoofdpersoon, Emilia (een naam die natuurlijk doet denken aan Emil van J.J. Rousseau), woont zelfstandig op het land, ongehuwd, gaat met mensen uit iedere sociale geleding om, zwerft door de eenzame natuur, ook 's nachts – kortom, gedraagt zich zoals geen enkele burgervrouw uit haar tijd zich dat zou kunnen permitteren. Ze studeert, filosofeert, observeert, dicht en musiceert enerzijds en anderzijds doet zij zelf de huishouding en verzorgt de tuin. Geen

savante en geen huissloof: een geëmancipeerde vrouw. Zij sluit een zielsvriendschap met een vrouw en hoeft niet per se naar een huwelijk met een man te streven. U kunt zich voorstellen dat zij na het huwelijk met Ds. Overdorp wat gematigder opvattingen over de rol van de vrouw ventileerde.

Emancipatie propageert ze ook voor de West-Indische plantage-slaven. In de roman *Reinhart, of natuur en godsdienst*, die mede gebaseerd is op het leven van een van haar broers in Guyana, veroordeelt ze de mensonterende slavenhandel en slavernij (waarin ook het vrome en vrijheidslievende Nederland verwickeld is) uiterst scherp, als een van de weinigen in de Nederlandse letteren. Dat christenen daarvoor verantwoordelijk zijn, mensen die zeggen het evangelie van de liefde na te volgen, is helemaal onbegrijpelijk voor haar. Moge de rechtvaardige God hen daarvoor straffen! Moge de slavernij vernietigd worden! Zij schrijft dit in 1791 en u weet dat de slavernij in Nederlands West-Indië pas in 1863 daadwerkelijk afgeschaft werd!

Elisabeth Maria Post dacht overigens realistisch, voorzag de afschaffing ook pas in latere, beschaafdere eeuwen, maar er zou in de Nederlandse koloniën al veel gewonnen zijn, aldus Elisabeth Maria Post, als de slaven tenminste als mensen en niet als dieren behandeld zouden worden. Haar hoofdpersoon Reinhart probeert zo'n goede meester te zijn; de roman laat zijn innerlijke strijd zien om een zuiver geweten, een rein hart, te houden. Het is duidelijk dat in de werkelijkheid van het moederland en de koloniën velen deze innerlijke strijd moesten voeren – en, helaas voor de zwarte slaven, meestal geen Reinhart bleken te zijn.

In dezelfde roman besteedt ze vele pagina's aan het leven van de Indianen in Guyana. Hun zedige en natuurlijke levenswijze wordt de van de natuur vervreemde, in weelde en onzedigheid levende Europeanen, tot voorbeeld gesteld. Het motief van de nobele wilde in confrontatie met de zogenaamd beschaafde Europeaan. Ook daarin is ze in de Nederlandse letteren uniek.

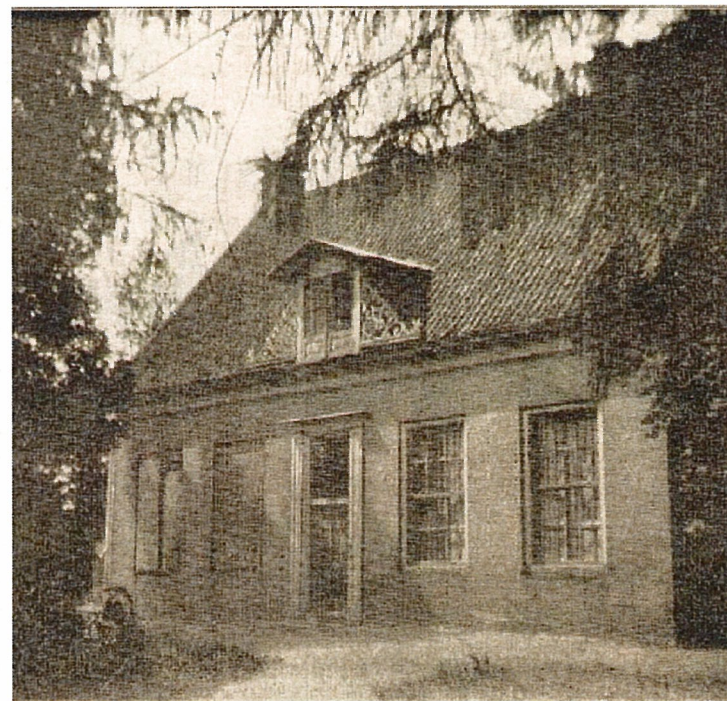
Reden temeer om tot een nieuwe waardering van haar oeuvre te komen. Meestal wordt haar na een vluchtige vergelijking met de burgerlijke Betje Wolff en Aagje Deken enerzijds en de sentimentele Rhijnvis Feith anderzijds maar een bescheiden plaats toegekend in de Nederlandse literatuurgeschiedenis, mijns inziens ten onrechte. Wie haar niet eens zo omvangrijk oeuvre goed zou bestuderen, zou tot de conclusie komen dat zij als kind van de ver-

lichting en van de vroege romantiek, maar dan wel een bijzonder *eigenzinnig* en daarom *interessant* kind, nog steeds de moeite van het lezen waard is! Zeker ook in Epe – of all places.

OVER BERT PAASMAN

Bert Paasman (geb. 1939) is emeritus hoogleraar Koloniale en Post-koloniale Cultuur- en Literatuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Van zijn zesde tot zijn achttiende jaar woonde hij in Epe. Hij was een van de oprichters van Ampt Epe en de eerste redacteur van het mededelingenblad.

Een van zijn afstudeerprojecten was 'Leven en werk van Elisabeth Maria Post'. Hij promoveerde op het Nederlandse slavernijdiscours, waarbij de roman *Reinhart* van E.M. Post een centrale plaats innam. Hij publiceerde op het gebied van de Gelderse literatuur, de verlichting, de letteren van Oost- en West-Indië en Zuid-Afrika, en de moderne migrantenliteratuur.

*Voormalige pastorie der Hervormde Gemeente te Epe
(in 1913 afgebroken)*

Elisabeth Maria Post en Epe

Gerrit Kouwenhoven

Noordwijk een der kleinste Dorpen
Van geheel ons Nederlands aard:
Beengt ons bloemen, fruit en kniden,
En ook milde Gannen vaart.
Geheel aan 't land gewoel ontheeven,
Kan hier den menschen glukkig leven.

Over de plaats die de in haar tijd zeer populaire schrijfster Elisabeth Maria Post (1755 – 1812) in de Eper samenleving heeft gehad is bitter weinig te vinden. Ze is hier maar zeer kort geweest. Ze kwam in 1807 met haar echtgenoot dominee Justus Lodewijk Overdorp hierheen en is vijf jaar later overleden. Ze heeft in die tijd waarschijnlijk niets meer geschreven, althans niets dat is overgeleverd. Er is bijna niets meer dat aan haar herinnert behalve haar grafsteen.

Goed, er is een herdenkingsvaas die eerst naast de kerk buiten stond en tegenwoordig binnen is gezet vanwege de kwetsbaarheid. Maar die vaas is voor ons eigenlijk geen herinnering aan Elisabeth Maria Post, maar in wezen is het meer een herinnering aan een herinnering, namelijk een herinnering aan het herinneringsjaar 1912, toen men hier in Epe onder leiding van dominee Prins uitgebreid stilgestaan bij het feit dat ze honderd jaar eerder was overleden, zoals wij in 2005 stilstonden bij het feit dat ze 250 jaar geleden is geboren.

We zullen desalniettemin proberen het weinige dat er bekend is over Post en Epe boven water halen.

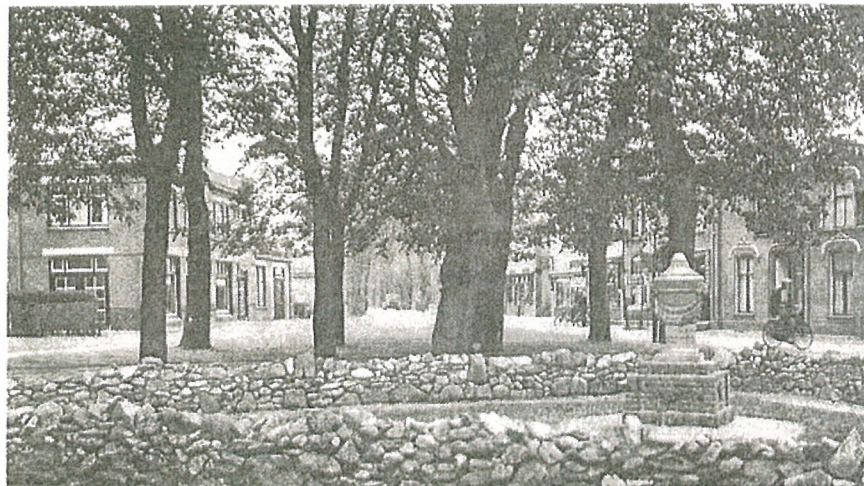
Allereerst: waarom is Elise, we mogen haar zo noemen in navolging van haar echtgenoot, eigenlijk naar Epe gekomen? Dat was om gezondheidsredenen. Ze zat in de pastorie in Noordwijk, waar haar echtgenoot Overdorp predikant was, te verkommeren. Voor ons is dat ondenkbaar. Velen van ons achten de duinen, de kust, het strand qua natuurbeleving net zo hoog als de bossen van de Veluwe en de zeelucht zeker zo gezond. Maar voor Elise Post was dat anders. Zij had als ideaalbeeld voor ogen het huis en de omgeving van Velp waar ze gewoond had, voordat ze in 1794 met dominee Overdorp trouwde en met hem naar zijn pastorie in Noordwijk vertrok. Velp lag in de onmiddellijke omgeving van een van de meest aantrekkelijke gecultiveerde natuurgebieden van Nederland met de landgoederen Biljoen, Beekhuizen, Rozendaal, de heuvels, heidevelden en bossen van de Veluwezoom tussen Arnhem en Dieren.

Elise kreeg toegang tot de landgoederen en had zelfs een sleutel van een hut op Beekhuizen waar ze teruggetrokken kon werken. Ze waardeerde meer de gecultiveerde natuur van de landgoederen dan de ongerepte natuur van de kust.

Ook de omgeving van Epe zou haar daarom niet helemaal meevalen. Tijdgenoten van Elise Post prezen Noordwijk en omgeving trouwens wel om zijn landschappelijke afwisseling van duinen, weilanden, groentetuinen en bloemenvelden. Elise echter ervoer Noordwijk teveel alsof het een stad was. Het was haar te vlak, er was te weinig schaduw. De duinen waren haar te dor, de natuur te eentonig. Ze raakte aan de kust haar inspiratie voor haar creativiteit kwijt. Na haar huwelijk heeft ze nauwelijks nog poëzie geschreven. "Wat is dees oord toch woest en doodsch," zei ze over de kustplaats. Ze was in Noordwijk ook tamelijk eenzaam.

Lichamelijk ging ze achteruit. Mogelijk had ze astma en ze ervoer de vochtige zeelucht als zeer schadelijk voor haar gezondheid. Haar lichaam verzwakte in korte tijd. Enige compensatie vond ze in het landgoed van huize Offem van Van der Does heer van Noordwijk. Dankzij het feit dat ze daarvan een sleutel had gekregen, kon ze in het landgoed wandelen. Op advies van haar man ging ze uiteindelijk toch weer dicht. Overdorp hoopte dat ze door die afleiding geestelijk en mogelijk ook lichamelijk vooruitgang zou boeken.

Tevergeefs. In 1807 verscheen een dichtbundel, maar herstel bleef

Herdenkingsvaas Elisabeth Post 1912

uit. Terugkeer naar de Veluwe leek de enige remedie voor de slechte gezondheid. Het werd echter niet de Veluwezoom, niet dus waar haar vrienden woonden, maar Epe, waar de predikantsplaats al een jaar lang vakant was. Op 26 mei 1807 verhuisden predikant Overdorp en zijn vrouw Elise Post van Noordwijk naar Epe. Hij kon in

Epe meer verdienen, het leven was er goedkoper en de gezonde lucht was beter voor zijn vrouw. 7 juni was de bevestiging en intrede in Epe.

Het is dat het oude middeleeuwse doopvont in Epe in Overdorps tijd niet in gebruik was en het is dat ik niet weet hoe dat in Noordwijk in zijn tijd was, maar vandaag zou hij mogelijk zijn omgevallen van verbazing, want de twee zijn vrijwel identiek.

Juist wat de door Elise Post gewaardeerde, zo niet geïdealiseerde gecultiveerde bossen betreft, was het Epe van toen niet met Velp te vergelijken.

Plattegrond met pastorie in Epe

We moeten ons, wat dat betreft, door de huidige bossen niet een rad voor de ogen laten draaien; die dateren pas van het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw. Hier zag je in Elises tijd naar de heuvels toe één grote uitgestrekte kale heidevlakte, met alleen heel ver weg een enkel bosje van Tongeren en Gortel. Ook waren de heuvels minder steil dan in Velp. De armetierige Eper Dorpsbeek die langs de pastorie stroomde, was niet te vergelijken met de beken van de Veluwezoom. De andere beken rond Epe wer-

den uitsluitend economisch benut voor molens, in plaats van voor fonteinen en fraaie watervallen. Hooguit de bouw- en weilanden zullen misschien wel vergelijkbaar geweest zijn met die in Velp.

In de tuin van de pastorie, die aan de rand van het dorp uitzag over de heidevlakten, werd voor Elise een hut, een zogenaamd 'hermeniten huisje' gebouwd. We lezen in de kerkrekening dat op last van het ambtsbestuur de schuur bij de pastorie voor f 227 publiek verkocht is, welk geld door dominee Overdorp is ontvangen om daarvoor een *hermeniten huisje* te laten maken in de pastoriehof. Het kerkbestuur stond hier dus buiten. De scheiding van kerk en staat was ook nog lang niet volmaakt.¹⁾

Of de mensen in Epe gek hebben opgekeken van deze hut is de vraag. Tuinhuisjes waren ook in onze regionen wel bekend en populair. In en rond Hattem waren er 33, waarvan er nog drie over zijn. De meesten zullen de tuinhuisjes echter niet, zoals Elise, hebben gebruikt om te lezen en te schrijven. Volgens overlevering zou Elise veel hebben gewerkt in de hut aan de Dorpsbeek, die later 'koepel' werd genoemd, maar er is jammer genoeg geen werk van

Tuinhuisje in Hattem

haar uit haar Eper periode bekend.

Voor Elise was een dergelijke hut haast een eerste levensbehoefte. Op vrijwel alle plekken waar ze gewoond heeft, had ze er een of kon ze er over een beschikken. Elise schrijft erover:

*Hoe zoet is mijn rust in dit bevallig hutjen! ...
Staat eenzaam van 't gewoel der wereld afgezonderd ...
Men hoort er geen gerucht dan lieve boschgeluiden ...
De wijsgeer kan zich hier verdiepen in gepeinzen;
de dichter bij zijn lier.*

In haar liefde voor de hut stemde ze geheel overeen met haar kennissen, de thans meer bekende schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken. die ook zo dol op zo'n optrekje waren en wier 'kluis' (= onderkomen van een kluizenaar = hermitage) nog heel lang in Beverwijk heeft gestaan. Zijzelf noemden het trouwens ook wel een 'Geldersch huisje'. In de achttiende eeuw hadden veel buitens in het Gelderse een klein tuinhuisje. Bekend is dat het in de achttiende eeuw voor schrijvers en dichters tot de *bon ton* hoorde een eigen kluisje te hebben, te weten een rustiek huisje in een woeste omgeving. De dichter, schrijver wilde zich kunnen afzonderen en verzekerd zijn van rust en privacy. Elise zelf schreef daarover:

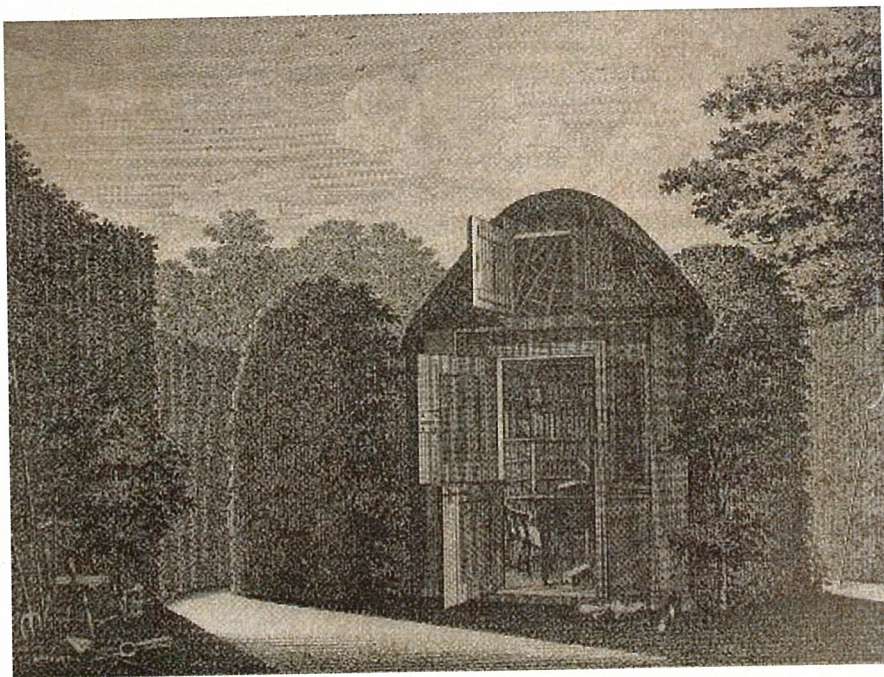
*Hoe dikwils snak ik dan na de stille hut in een bosch
daar ik van alle gewoel ... afgescheiden was en alleen
van mijn boeken en inktkoker omringd was.*

Elises gezondheid werd aanvankelijk daadwerkelijk beter in Epe en daar was tenslotte alles om te doen geweest. Volgens haar echtgenoot was ze in tien jaar niet zo goed geweest. De weldadige invloed van de Gelderse lucht gaf haar minder spanning en pijn. Ze wandelde weer dagelijks en ze maakte rijtoeren in de koetskar.

Naar aanleiding van het zoeken naar gezonde lucht op de Veluwe maken we even een sprongetje naar de twintigste eeuw. Elise is niet de enige beroemde kunstenaar die om gezondheidsredenen in Epe neerstreek.

Ook ceramist Chris Lanooy is om redenen van de gezondheid van zijn gezin naar Epe gekomen. Hij woonde in Gouda en zijn huisarts adviseerde hem de laaggelegen vochtige veengebieden aldaar te verlaten, nadat in 1920 zijn enkele maanden oude zoontje Hedda was overleden en zijn dochter Lotty getroffen was door malaria.

Terug naar het begin van de negentiende eeuw. Elise knoopte vriendschap aan met de mensen van het landgoed Tongeren. Met name met Anna, de dochter van Jan Hendrik Rauwenhoff, oud burgemeester van Elburg en bekend patriot. Mogelijk vond Elise hier op dit nog jonge landgoed in wording wat houtaanplant, maar zeker niet met de allure van de door haar geïdealiseerde wouden bij Velp.

Hut van Betje Wolff

Reeds na twee jaar liep Elises gezondheid weer terug. "Haar krampachtige spanningen en benauwdheden namen allengskens toe", aldus haar echtgenoot, waarbij in het laatste half jaar van haar leven nog het water in de borst kwam. Na een hevig en langdurig lijden overleed Elisabeth Maria Post op 3 juli 1812 's morgens om tien uur op ruim 56-jarige leeftijd.

Enige dagen voor haar dood had ze aan Anna Theodora Dusseau, de jonge huisgenote die voor haar heeft gezorgd en die reeds vanuit Noordwijk met het predikantenechtpaar was meegekomen, de

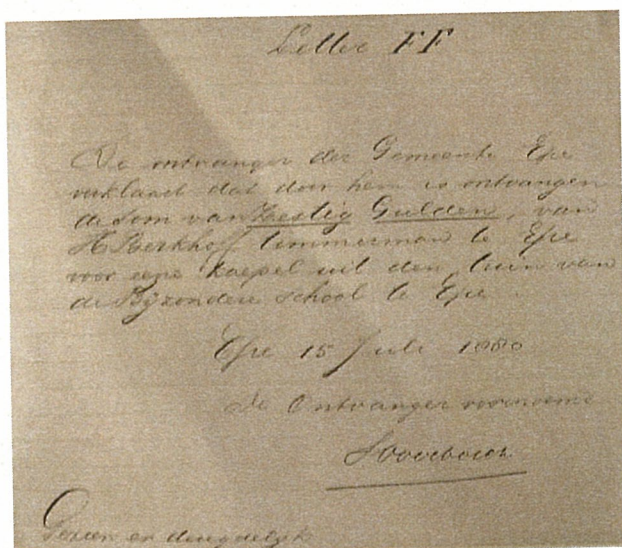
volgende woorden gedicteerd:

Zijt van mij gegroet stille rustplaats der Dooden: ik zie u in mijne verbeelding met stille ontroering; de vriendschap gaf mij hier eene schuilplaats; de smart van een moeitevol leven hoop ik in u uit te slapen, en zijn verdriet te vergeten. De Gade die met mij weende en de jeugdige vriendin zullen mij hier ter ruste brengen, bezoeken en welligt bij mij rusten. Hier zal ik de wereld en haare tranen vergeten, lang afmattend lijden vergeten, den zwarten aklijgen nacht van dat lange leven vergeten en ongestoord den zaligen morgen der opstanding verwachten! In Gods schoone vrije schepping zal ik ongestoord slapen, in den moederlijken schoot der aarde is mijne slaapplaats geheiligd. Nu door het graf overwonnen zal ik het ook eenmaal overwinnen: dood en graf zijn door Hem vernietigd, die leven en onsterfelijkheid aan het licht bragt, Hij leeft en ik zal leven; dit stof wordt gezaaid voor de onsterfelijkheid!

De laatste woorden "Hij leeft en ik zal leven; dit stof wordt gezaaid voor de onsterfelijkheid" werden op haar grafsteen gebeiteld. Elise werd begraven op de nieuw aangelegde familiebegraafplaats van haar vriend Hendrik Jan Rauwenhoff op Tongeren, waar diens dochter Anna, Elises vriendin, enige maanden later ook een laatste rustplaats vond. Hier vinden we dan ook het enige in Epe dat echt aan Elise zelf herinnert en uit haar tijd stamt, namelijk haar graf en grafzerk met haar eigen woorden erop. Het is daar op de begraafplaats van Tongeren midden in het bos thans qua entourage het neusje van de zalm en geeft precies weer hoe Elise en haar vrienden zich hun favoriete natuur voorstelden.

De meest kenmerkende herinnering aan het verblijf van Elise in het dorp Epe was haar koepeltje in de tuin van de pastorie. Dit bleef nog ruim 65 jaar na haar dood als baken aanwezig in de tuin van de pastorie. Op 7 september 1875 geeft het kerkbestuur der Hervormde Gemeente aan de burgerlijke gemeente te kennen dat zij genegen is de vroegere pastorie met het daarbij behorende terrein aan de gemeente in eigendom af te staan.²⁾ Het doel is om er een bijzondere school te stichten voor onderwijs aan kinderen van 'de zogenaamde eerste standen der maatschappij'. Na een korte dis-

cussie in de raad wordt besloten dat het perceel, kadastraal bekend als sectie U nrs. 875 tuin, 876 huis en erf, 877 koepel en erf en 878 weiland, tezamen groot 2759 vierkante meter met de daarvoor staande *eikenboomen voor de som van f 3300 aan te koopen* ... "om het in gebruik te geven voor een bijzondere school voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs met onderwijzerswoning". De school komt er en de heer Van den Bosch wordt de hoofdonderwijzer. Het College van Burgemeesters en Wethouders besluiten vervolgens in april 1877 om het koepeltje te verkopen.³⁾ De gemeenteraad kan ermee akkoord gaan om het koepeltje staande bij de vroe-

Archiefstuk over einde koepel

pastorie (op het perceel U 877), hetwelk op een waarde wordt getaxeerd van 40 gulden, voor 60 gulden onderhands te verkopen aan Hendrikus Berkhoff, timmerman te Epe.⁴⁾ Pas in 1878 werd de koepel gedemonteerd en weggehaald. en pas begin januari 1879 werd er betaald.⁵⁾ De gemeenteontvanger noteert: "Van H. Berkhoff timmerman te Epe voor eene koepel uit den tuin van de bijzondere school te Epe f 60".

Hoe verging het Elises weduwnaar?
Op 16 april 1815 trouwde dominee Overdorp met de 22 jaar jonge-

re huisgenote Anna Theodora Dusseau, die al vanaf hun komst naar Epe bij hen woonde. Getuige was de bevriende Hendrik Jan Rauwenhoff. Overdorp heeft in 1826 wegens een hevige ziekte ontslag gevraagd van de kerk in Epe en is naar Warnsveld vertrokken. In 1844 overleed hij op 82-jarige leeftijd in Zutphen.

De oude Hendrik Jan Rauwenhoff dichtte op het overlijden van zijn dochter Anna, die op Tongeren naast Elise is begraven een lang gedicht waarin ook Elise in maar liefst vier coupletten de revue passeert.

*Hier slaapt ook zacht, bevrijd van smart,
Elisabeth die kort geleeden
deez' doodsvalei is ingetreed
Geëerd, bemind van elk die deugd voed in zijn hart*

*Zij, door haar fiere pen vermaard,
in keurig ondigd en gedigten,
kon door haar edele lier elk stigten
Helaas die flonkerster pronkt thans niet meer op aard*

*Zij werd door lijden voorbereid
om naar een zaal'gen oord te streeven
en in Gods paradijs te leeven.
Zij ging u voor, en was eer rijp voor de eeuwigheid.*

*Daar leeft gij beiden ongestoord
in nameloose zaligheeden
Daar is uw strijd ten eind gestreeden.
Waar niets dan 't lofgezag der zael'gen word gehoord."*

Een vriend van dominee Overdorp dichtte twee jaar na het overlijden van Elise Post het volgende:

*In 't midden van de hei stort ik een dank'bre traan,
bij het zien van 't graf van Post, het cieraad aller vrouwen,
zo lang als deugd en kunde in Neerland zal bestaan,
eischt Tongeren voor dit graf, dank, achting, eerbied, rouwe.*

In 2012 kunnen we Elisabeth Maria Post opnieuw herdenken. Het is dan 200 jaar geleden dat ze overleed. Wellicht is het meer terecht om dat dan in het bij haar favoriete Velp te doen.

Bronnen:

- 1) Archief Hervormde Kerk Epe, inv.nr. 210, fol 51
- 2) Negentiende-eeuws archief inv.nr. 6, blz 83, raadsnotulen 7 september 1875
- 3) Negentiende-eeuws archief inv.nr. 32, b en w notulen 16 april 1877
- 4) Negentiende-eeuws archief inv.nr. 7, raadsnotulen 20 april 1877
- 5) Gemeenterekeningen inv.nrs. 591 - 593

OVER GERRIT KOUWENHOVEN:

Gerrit is geboren 6 juni 1956 in Asperen en is direct na de middelbare school begonnen aan de opleiding tot archivaris.

Zijn belangstelling voor geschiedenis is al gewekt tijdens de eerste geschiedenisles in de derde klas van de lagere school en de belangstelling voor lokale geschiedenis enkele jaren later. Hij liep stage bij het gemeentearchief van Gorinchem.

Van juli 1977 tot mei 1983 was hij verbonden aan het gemeentearchief van Amsterdam. Sindsdien is hij streekarchivaris op de Noord-Veluwe (gemeenten Hattem, Heerde en Epe).

Elisabeth Post en het modernisme

Ds. Lydia A. van Ketel

Het getuigt van enige te snelle en daardoor onzorgvuldige aandacht dat ik mij, alweer tijden geleden, heb verbonden met de titel van mijn bijdrage aan deze herdenking: 'Elisabeth Post en het modernisme'. Inmiddels wijzer weet ik de lading beter gedekt met de vlag: Elisabeth Post tussen piëtisme en modernisme, want de datering van het modernisme ligt later, vanaf ongeveer 1840, en in haar geloofsuitingen zijn beslist piëtistische trekken te herkennen. Maar goed, een titel is niet echt interessant. Hier zal het gaan over het geloof van Post, en dát is machtig interessant.

Elisabeth Post was een intens gelovende vrouw. Het uit haar literaire werk destilleren van wat treffende aspecten van haar intensieve geloofsleven was een aangename, ontroerende en soms met het feest der herkenning verlichte bezigheid.

Ik wil bij de volgende aspecten kort stilstaan, en u herkent het woord vrij en vrijheid, heel bewust in alle hoofdstukjes.

1. God in de vrije natuur
2. Vrijheid gevraagd voor vrouwen
3. Ons leven op aarde, vrij naar de seizoenen
4. Naastenliefde uit vrije wil
5. Deugdzzaam leven tot vrijheid bij God

Want Elisabeth Post maakt ernst met haar vrijheid, als gelovige, als schepsel, als vrouw en als medemens, om het met een Leekedichtje van onze vaderlandse dichter De Génestet, uit 1857, te zeggen:

*Geen Vrijheid zonder ernst: geen Ernst ook zonder háár,
Want zij alleen maakt de' Ernst oprecht, gezond en waar.*

1. God in de vrije natuur

Bij lezing van het werk van Elisabeth Post is het van den beginne duidelijk hoezeer zij de natuur waardoor zij omringd wordt en waarmee zij dag in dag uit leeft, ervaart als onmisbare openbaring van God.

Als zij hem gekend had, zou zij zich zeer verbonden hebben gevoeld met de 19^e-eeuwse Vlaamse dichter-pastoor Guido Gezelle (1830-1899) met zijn beroemde:

*Mij spreekt de blomme een tale,
mij is het kruid beleefd,
mij groet het altemale
dat God geschapen heeft!*

Ook voor Elisabeth Post spreekt de natuur Gods taal. In die zin kunnen wij haar zien als voorloper van het latere vrijzinnige protestantisme dat tot op de dag van vandaag Godsbeleving en natuurbleving verbindt. De grootsheid van de natuur wordt ervaren als een weerspiegeling van Gods grootheid. Bij aanschouwing van de sterren kan een mens een gevoel van nietigheid overvallen, terwijl men ook beseft deel van dit universum te zijn, gekend en bemind. Juist ook in de aandacht voor de kleinste schepselen vol kleuren en de meest fantastische vormen wordt Gods aandacht voor het kleine ervaren; een reden om ondanks eigen kleinheid te vertrouwen op God, die de mens verantwoordelijkheidsgevoel, zedelijk inzicht en grote creativiteit heeft geschonken. Tezamen met de menselijke kleinheid tegenover Gods grootheid kan dit leiden tot ervaringen van beide uitersten: kleinheid én grootheid.

Psalm 8 zingt ervan:

*Zie ik de hemel, het werk van uw vingers,
de maan en de sterren door u daar bevestigd,
wat is dan de sterveling dat u aan hem denkt,
het mensenkind dat u naar hem omziet?
U hebt hem bijna een god gemaakt,
hem gekroond met glans en glorie,
hem toevertrouwd het werk van uw handen
en alles aan zijn voeten gelegd ...*

Maar de natuur moet dan ook in vrijheid kunnen bestaan. Als zij beschrijft hoe in de lente boerenjongens kievitseieren zoeken en de volwassen dieren hun ongebooren jongen proberen te beveiligen, lees ik:

Deze trek van schranderheid bevalt mij, en ik kan deze beroving nooit zien zonder aandoening. Hoe wordt het geluk van deze dieren gestoord, alleen om een ogenblik onze smaak te strelen!

Hier komt al bijna het vegetarisme aan het licht, dat ooit sterk verbonden is geweest met eerbied voor de schepping, die zich in vrijheid moet kunnen ontplooiën, een in vrijzinnige kring vertrouwd thema.

Elisabeth Post kan zich met vreugde verliezen in kleurrijke beschrijvingen van de natuur om haar heen tot in de kleinste details. U kunt zich voorstellen welk een ontvankelijke instelling ten grondslag ligt aan een teder zinnetje als volgt:

*De bijen vliegen er rondom,
en het gesnor harer wijkjes is mij muziek.*

Maar laat het ook duidelijk zijn dat zij de schier meedogenloze hardheid van de natuur ook van binnenuit beleeft. Post kent de

somberheid, de melancholie bij het aanschouwen van dood en verderf. Ik kom daar straks op terug.

Elisabeth Post en de schone vrije natuur zijn haar een levenswaardelijke, goddelijke eenheid, die zij dus ook in vrijheid moet kunnen beleven. Vandaar:

2. Vrijheid gevraagd voor vrouwen

In haar roman *Het land, in brieven* is de hoofdfiguur Emilia een jonge, vrije vrouw, zoals die in de 18^e-eeuwse maatschappij nauwelijks denkbaar was. Zij woont alleen en gaat haar gang in vrijheid; zij zwerft langs bos en hei, zelfs 's avonds en 's nachts, en kan omgaan met wie zij wil.

Hier hebben wij natuurlijk met een ideaalbeeld te maken, maar wel een veelzeggend. Post is zelf lang ongetrouwd gebleven en heeft haar mooiste levensperiode gekend toen zij, binnen de betrekkelijke bescherming van haar ouders in de vrije natuur van Amerongen woonde. Zij huwde uiteindelijk, 39 jaar oud met de 8 jaar jongere predikant Overdorp – over moderniteit gesproken!

Zij kende de positie van vrouwen, vooral die van getrouwde en binnen een bepaald en beperkt circuit van sociale normen en wetten functionerende vrouwen.

In *Het land, in brieven* komen we passages tegen die de stabiele en intense vriendschap tussen gelijkgestemde zielen van vriendinnen hoger stelt dan de gebonden liefde tussen man en vrouw. Ook hier meen ik iets te bespeuren van haar intense behoefte aan vrije ontplooiing.

In het protestantse geloof heeft zich een stroming ontwikkeld

HET LAND, IN BRIEVEN.

MET PLATEN

AMSTERDAM, bij
JOHANNES ALLART.
MDCCLXXXVIII.

via het persoonlijke geloofsleven van het piëtisme naar een benadrukking van de uniciteit van ieder mens, man én vrouw. Die lijn loopt via het modernisme naar de latere vrijzinnigheid.

Binnen die vrijzinnige geloofsbeleving was het dat vrouwen in de protestantse kerk voor het eerst volwaardig mochten meedoen, nog maar zo verbijsterend kort, nauwelijks 100 jaar.

Toen Elisabeth Post haar laatste levensjaren, als de vrouw van mijn voorganger Overdorp, deze Grote Kerk heeft bezocht, heeft zij niet kunnen bevroeden dat er een rode draad te volgen is van haar emancipatoire geloof, via de moderne geloofsrichting van Rauwenhoff te Leiden naar de zich ontwikkelende vrijzinnigheid, vooral van mijn voorganger Prins. Prins heeft op zijn wijze met onuitwisbare indruk bijgedragen aan de emancipatie van de Eper bevolking. En zo kon het gebeuren dat 200 jaar na Elisabeth Post in deze kerk voor het eerst een vrouwelijke predikant bevestigd werd, toegegeven een vrouw uit de stad, maar één die zich dagelijks bewust is van de openbare natuur om zich heen en zich in Epe gelukkig prijst.

De natuur is voor mij, in mindere mate dan voor Post, maar wel degelijk, een onmisbare bron van eerbied voor en lofprijzing van 'de zorg des Hemels', zoals zij schrijft.

Het is dan ook met dankbaarheid dat ik de zozeer passende bloemsierkunst van Ria van Waveren Hogervorst en Willy Dalhuisen hier in de kerk om mij heen zie, bronnen van eerbied en lofprijzing, en evenzo uitingen van kunstzinnige vrijheid van twee vrouwen, zoals hier achter mij dat ook geldt voor de schilderijen van het kerkelijk interieur door twee Eper vrouwelijke schilders, Marjolein Menken en Pauline Luijben. Zij zijn geïnspireerd geweest door het licht in deze kerk, dat met de seizoenen verandert en zo ons geloofsleven lijkt te kleuren, zoals...

3. Ons leven op aarde, vrij naar de seizoenen

Bij die seizoenen als heenwijzing naar de perioden van het menselijk leven hier op aarde, maar ook naar het ritme van de dag, dienen wij pertinent stil te staan. *Het land in brieven* is bewust geschreven vanaf december tot november en is te beschouwen als een zogenaamd fysiotheologisch werk, zoals Paasman schrijft. De ervaring van de seizoenen leidt tot openbaring van het menselijk bestaan. Onzichtbaar, in kale duisternis is er al leven-in-wording. En als de zon, het goddelijke licht, zijn liefdeswarmte doet gevoe-

len, bloeit het leven op uit de schijnbare dood. De lente brengt ons hoopvol hart in verrukking, belooft het volle leven en belooft soms te veel, want het leven is kwetsbaar.

Op de liturgie voor morgen, de laatste zondag van het kerkelijk jaar, dag waarop wij gewend zijn de namen van onze gestorvenen nog eenmaal te noemen in één adem met de Naam van de Eeuwige, heb ik dit jaar heel bewust een tekst uit *Het land in brieven* gezet:

Op alles staat toch geschreven: 'Mijn gedaante en heerlijkheid gaan voorbij!' Dit bewijzen reeds zo vele blaadjes, die de wind afsloeg eer zij zich ontwikkelden, dit zal mij over weinige maanden het verkleurde groen toeroepen. Doch ik wil dit zo zwaar-moedig niet beschouwen dat het mijn lentevreugd storen zou. Er is toch een tijd om geboren te worden en een tijd om te sterven; en in die schikking straalt orde en wijsheid door.

Als de volledige ontplooiing in de zomer mag worden genoten – het is het moment in *Het land in brieven* dat de twee corresponderende zielsvriendinnen elkaar weer lijfelijk ontmoeten en er gelegenheid is samen te spreken, te wandelen, te ervaren, het goede leven, als brood en wijn, te delen – als de zomer mag worden genoten, is dat een tijd van grote genade.

Maar zoals de dag van zonsopgang naar zonsondergang buigt, zo neigt het leven zich toch altijd weer naar de herfst, naar een voorbij, een verzinken in de levensavond, en Emilia kent de nacht in haar ziel, de onstuimige hartstocht der droefgeestigheid.

Hoezeer kent Elisabeth Post de somberheid over dit sterven dat ze toch ook als natuurlijk en goddelijk, ordelijk en wijs ervaart. Ze roept zichzelf dan ook tot de orde, verzacht de somberheid tot milde melancholie en troost zichzelf ten diepste met haar intense geloof dat er vanuit de winter een opstaan zal volgen in een ander leven.

Ook hier meen ik wederom het door haar gezochte evenwicht tussen de afschuwelijke dood en de verwachte bevrijding en verlossing, te herkennen in het dilemma van menig vrijzinnig gelovige in deze tijd. Hoewel... hoofdpersoon Emilia in *Het land in brieven* is wel zeer gericht op, overtuigd van en verlangend naar het ontwaken in die nieuwe andere lente:

Waar de ijdele wereldslaaf wanhopig is, daar juicht een Christen!

Zij is overtuigd van een wederzien, maar dan in het goddelijke licht.

De wijze waarop zij erover schrijft, doet mij allerlei bijbelteksten en gezangen meeklinken. Alles zal vergaan, maar Gods woord bestaat in eeuwigheid – Gezang 330. Bij het aanschouwen van de ontlukkende natuur komt zij tot een loflied:

O Eufrozyne, wie zou hier niet voelen dat de Schepper goed is? Wie beweegt, wie zorgt, wie doet ...?

waarin zij Gods antwoord aan Job in de bijbel bijna evenaart. Juist omdat zij zich bewust is van haar leven als genade, van haar vrijheid door Gods zedelijke wet beteugeld, komt zij tot een belangrijk punt in de ontwikkeling der theologie.

De dogmatische leerstelling van haar tijd, die tot heden te vinden is, zeker op de Veluwe, ziet de mens slechts tot het goede in staat onder zware dreiging met hel en verdoemenis, en dan nog... Hoe anders komt Elisabeth Posts visie naar voren, zeker in haar roman Reinhart. Het begenadigd bestaan roept haar op tot ...

4. Naasteliefde uit vrije wil

Een deugdzaam leven wordt gezien als voorbereiding op een eeuwig leven. Dat wel. Maar die voorbereiding komt voort uit een innerlijk verlangen en niet uit dreiging en angst.

Daarin meen ik een belangrijk element te zien dat via het modernisme dat aan de zijde der verlichting de verantwoordelijkheid bij de mens zelf legt, het vrijzinnig protestantisme zozeer getekend heeft. Tot op de dag van vandaag mag ik pastor zijn van mensen hier in Epe die wars zijn van de gezwollen taal der orthodoxie, de grote woorden en ... de kleine daden!

"Dominee, ze hebben de mond vol van bloed en offer en hun eigen zondigheid en leven daar ondertussen inderdaad naar. Ze kunnen niet vergeven en het is altijd een 'niet mogen' en een 'moeten'. Een hard geloof en harde mensen."

Met Post herkennen zij zich veeleer in de hoge morele idealen van de vrijzinnigheid, waarin het goed doen uit vrije wil voortkomt, als werken der dankbaarheid, antwoord op genade.

In haar roman *Reinhart* speelt haar afkeer van de slavernij met een beroep op de autonomie en intrinsieke waarde van ieder mens een belangrijke rol. Hier worden wij opnieuw geconfronteerd met verlichte ideeën waarmee zij haar tijd vooruit is. De mens erkennen als schepsel dat geroepen is om zich in vrijheid en vrede te kunnen ontplooiën betekent voor Elisabeth Post echter niet dat zij zich revolutionair weet. Daarvoor is zij toch nog te zeer vertrouwd met scheppingsordeningen waarin ieder zijn of haar plaats heeft en te houden heeft. Bovendien is haar gevoelige aard niet geschikt voor grove revolutie. Zij zoekt het heil veeleer in een ...

5. Deugdzaam leven tot vrijheid bij God

Dat deugdzaam leven wordt gekleurd door een beteugelde vrijheid, die zij ervaart in een van God gegeven scheppingsorde en in de morele oproep tot een eenvoudig en dienstbaar leven. Wat ik over Elisabeth Post gelezen heb, bevestigt mij in mijn beeld van een vrouw die enerzijds de somberheid kent en doorleeft van het beperkte en bepaalde leven dat onherroepelijk uitloopt op de dood, anderzijds de fijngevoeligheid kent om van kleine schoonheden te genieten en de liefde gevoelt om vol mededogen én intellectuele creativiteit met het goddelijke leven op aarde om te gaan, totdat eens ... met de woorden uit I Korintiërs 13:

"Nu kijken we nog in een wazige spiegel, maar straks staan we oog in oog. Nu is mijn kennen nog beperkt, maar straks zal, ik volledig kennen, zoals ik gekend ben."

In haar boeken beschrijft zij vrij nauwkeurig haar verbeeldingen van het leven na de dood. De ziel zal de onaardse wereld doorreizen – met de snelheid van het licht nota bene! – om bij de wederopstanding bekleed te worden met een geestelijk lichaam als dat van de opgestane Jezus Christus, om in volmaakte vrijheid en liefde in God te bestaan. In de herfst van het leven kunnen er bij oude mensen knoppen te zien zijn die op uitbotten staan, maar dan zal het een ontluiken zijn in die nieuwe werkelijkheid.

Hoe kan ik het, als slot van mijn verhaal, beter verwoorden dan met Gezang 454 uit ons Liedboek van haar collega-dichter, tijdgenoot Novalis, gestorven in 1801 – maar niet eer ik een woord van grote waardering en oprechte dank heb uitgesproken jegens de heer Jan van Zelle, zonder wiens gedurige inspanning, kundigheid en attentheid deze hele herdenking een zoete droom zou zijn gebleven. Toch – voor alle duidelijkheid zij het met een knipoog gemeld – is met de 'U' in het volgende lied niet onze Jan van Zelle bedoeld, maar de Eeuwige, in wie Elisabeth Maria Post moge rusten...

Was wär' ich ohne Dich gewesen...

1. Wat zou ik zonder U geweest zijn,
hoe zou ik zonder U bestaan?
Ik zou ten prooi aan angst en vrees zijn
en eenzaam door de wereld gaan.

Mijn liefde taste in den blinde.
Een afgrond lag in het verschiet.
En waar zou ik een trooster vinden
die werkelijk wist van mijn verdriet?

2. Een diepe nacht zou mij omvangen
waarna geen blijde morgen daagt.
Ik werd verteerd door wild verlangen,
door 's levens maalstroom weggevaagd.
Ik zou alleen zijn, met het heden
en van de toekomst ongewis.
Wie kan er aarden hier beneden
als er geen open hemel is?
3. Maar Christus gaf mij taal en teken
en ik ben zeker van zijn stem.
De nacht is voor het licht geweken,
het grondloos lot krijgt zin door Hem.
Nu word ik mens, herkrijg mijn vrijheid
bij water, woord, en brood en wijn,
omdat ik weet van zijn nabijheid
waar twee of drie vergaderd zijn.
4. Gaat uit in wegen en in velden
en brengt verdwaalden bij ons thuis.
Reikt hun de broederhand en meldt hun:
'De Koning noodt u in zijn huis'.
Door het geloof zien wij het ware:
de eeuwigheid vervult de tijd.
En iedereen mag dat ervaren
die Christus' naam met ons belijdt.

OVER LYDIA VAN KETEL:

Lydia A. van Ketel, geboren in 1951 te Amsterdam en daar ook getogen. Na studie aan de theologische faculteit van de toenmalige Universiteit van Amsterdam begon zij in 1977 als parttime voorganger van de NPB afdeling Weesp. In 1984 werd zij hervormd predikant in Utrecht. Vanaf 1998 is zij predikant van de Grote Kerk te Epe, hervormde gemeente binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

De belangrijkste literatuur over Elisabeth Maria Post en haar oeuvre

Altena, Peter, 'Dit is zenuwwerk en zal wel niet te redden zijn. Brieven over ziekte en dood van Elisabeth Maria Post (1755-1812)'. In: *Nieuw letterkundig magazijn*, 23 (2005), p. 41-49

Brandt Corstius, J.C., 'Betje Wolff is het niet alleen'. In: *De nieuwe taalgids*, 43 (1950), p. 212-221

Brandt Corstius, J.C., *Idylle en realiteit. Het werk van Elisabeth Maria Post in verband met de ontwikkeling van de Europese literatuur in de tweede helft van de achttiende eeuw*. Amsterdam 1955

Brandt Corstius, J.C., *Tussen emblema en symbool*. [...] Amsterdam 1960

Heuvel, H.W., *Elisabeth Maria Post 1755-1812. Haar leven en geschriften*. Met een voorwoord en aantekeningen van J.A. Prins. Epe 1913

Meijer, Maaïke, 'Pious and learned female bosomfriends in Holland in the eighteenth century.' In: *Among men, among women. Sociological and historical recognition of homosocial arrangements*. Amsterdam 1983, p. 404-419, 573-576

Paasman, Bert, 't Is toch maar om de weg te gaan, of de sociale opvattingen in het werk van E.M. Post'. In: *Spectator* 1 (1971/1972), p. 544-552

Paasman, A.N., *Elisabeth Maria Post (1755-1812). Een bio-bibliografisch onderzoek*. Amsterdam 1974 (2^e oplage met addenda en corrigenda: A'dam 1977)

Paasman, A.N., 'Hoop is doch de ziel van 't leven. Twee brieven van Elisabeth Maria Post aan Charlotte Louise van der Capellen'. In: *Spectator* 4 (1974/1975). p. 617-628

Paasman, A.N., *Reinhart, of Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting*. Leiden 1984. Dissertatie Universiteit van Amsterdam

Paasman, Bert, 'Met de snelheid van het licht. Over *Het land* van Elisabeth Maria Post'. In: *Literatuur* 4 (1987), p. 308-316

Paasman, A.N., 'Dichters in Gelders Arcadia. 'Et in Arcadia ego' 2'. In: *Nederlandse tuinen in de achttiende eeuw*. Amsterdam 1987, p. 77-95

Paasman, Bert, 'Nawoord'. In: Elisabeth Maria Post. *Het land in brieven*. Amsterdam 1987, p. 218-233

Paasman, Bert, 'Stof gezaaid voor de onsterfelijkheid. Het graf [van Elisabeth Maria Post]'. In: *Literatuur* 10 (1993), p. 168-169

Paasman, Bert, 'Te laat voor het Classicisme, te vroeg voor de Romantiek, of de plaatsbepaling van het 'gevoelig-verlichte' oeuvre van Elisabeth Maria Post'. In: K.D. Beekman e.a. (red.), *De as van de Romantiek. Opstellen aangeboden bij het afscheid van Willem van den Berg*. Amsterdam 1999, p. 177-188

Paasman, Bert (ed.), *Mijn landelijke lier. Poëzie en proza van Elisabeth Maria Post*. Amsterdam 2006, De Amazone-reeks

Pelckmans, P., 'Het Land in brieven (1788): een metabletische schets'. In: *Restant* 8 (1980), p. 89-100

Schenkeveld-van der Dussen, Riet, 'Landelijke liefdes. Elisabeth Maria Post'. In: R. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997, p. 696-706

De afbeeldingen zijn afkomstig uit het gemeentearchief van Epe en uit de collectie Bert Paasman.

Inhoudsopgave

Ten geleide <i>Evert de Jonge</i>	1
Voorwoord <i>Bert Paasman</i>	3
E.M. Post en haar betekenis voor de Nederlandse literatuur <i>Bert Paasman</i>	7
Elisabeth Maria Post en Epe <i>Gerrit Kouwenhoven</i>	19
Elisabeth Maria Post en het modernisme <i>Ds. Lydia A. van Ketel</i>	29
De belangrijkste literatuur over Elisabeth Maria Post en haar oeuvre	39